

JERE JAREB, Pola stoljeća hrvatske politike 1895.–1945., Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1995., 180 str.

Godine 1959. Jere Jareb (koji od 1945. živi i radi u emigraciji) objavio je u *Hrvatskoj reviji* raspravu u tri nastavka (Buenos Aires, g. IX., sv. 1, 2, i 4) *Pola stoljeća hrvatske politike*. Sljedeće 1960. godine objedinio je sva tri nastavka u jednu cjelinu, pa je nastala knjiga pod istim naslovom, a objavljena je kao četvrta knjiga Knjižnice Hrvatske revije, također u Buenos Airesu. Sada se ta knjiga pojavljuje u domovinskom izdanju u Biblioteci Hrvatska povjesnica Instituta za suvremenu povijest u Zagrebu u seriji »Pretisci«. Kao pretisak prvog izdanja knjiga donosi neizmjenjeni tekst objavljen pred trideset i pet godina. Premda se radi o tekstu nastalom prije tri i pol desetljeća, izdavač je s mnogo razloga prosudio da s Jarebovom knjigom treba upoznati širi krug čitatelja u domovini, jer su njezino emigrantsko izdanje uspjeli dobiti samo rijetki pojedinci, uglavnom povjesničari, koji su – unatoč embargu bivšeg režima – na razne načine do nje ipak došli.

Knjiga Jere Jareba *Pola stoljeća hrvatske politike 1895.–1945.* ima podnaslov »Povodom Mačekove autobiografije«. Time je autor naznačio da ga je upravo Mačekova knjiga (izašla 1957.) potaknula da napiše svoj rad. Mačekova autobiografija, objavljena na engleskom jeziku pod naslovom *In the Struggle for Freedom*, bila je namijenjena uglavnom američkoj publici, narodima engleskoga govornog područja i vanjskopoličkim stručnjacima. Ta je namjena uvjetovala kratkoću teksta, što je dovelo (je li slučajno?) do zaoblazjenja nekih značajnih zbivanja u kojima je Maček sudjelovao. Jareb smatra da je Maček »bez uljepšavanja prikazao pošteno i iskreno svoju politiku i svoje poglede na svjetsku i domaću situaciju«. Čak smatra da je to Mačekovo djelo »do sada najbolja knjiga o hrvatskom pitanju na engleskom jeziku« (138). No, upravo određene nedorečenosti Mačekova teksta, neke očite faktografske greške, pa neki sažeti osvrti koji su nedovoljni za valjane prosudbe ili pak mogu čitatelja navesti na pogrešne zaključke, ponukali su Jareba da se – unatoč svojoj pozitivnoj ocjeni – ipak kritički osvrne na Mačekovu knjigu. On upozorava na određena »bijela mjesta«, dopunjava ih i objašnjava, daje drukčije ocjene nekih događanja i njihovih posljedica u hrvatskoj politici, daje šira obrazloženja pojedinih povijesnih procesa i donosi svoje sudove o njima. Tako je Jarebov tekst prešao okvire običnoga kritičkog osvrta na Mačekovu autobiografiju i oblikovao se kao analiza glavne političko-državne ideje hrvatske politike u razdoblju od 1895. do 1945. godine.

Jarebova je knjiga podijeljena u nekoliko poglavlja. Svako poglavlje ima posebni naslov: O Mačekovoj autobiografiji, Hrvatska politika 1895. do 1918., Hrvatska politika 1919. do 1928., Hrvatska politika 1945., Hrvatska politika poslije 1945. i Zaključak o Mačekovoj autobiografiji. Na početku knjige je predgovor, a na kraju pogovor, bibliografija, bilješka o piscu i kazalo imena. Domovinsko izdanje ima još i pogovor pretiskanom izdanju. Taj je pogovor napisan u lipnju 1991. Dakle, nakon sloma jugoslavenske države i komunističkog režima, kada je završeno jedno razdoblje hrvatske povijesti i kada su najnovija zbivanja potvrdila u knjizi postavljenu Jarebovu tezu da je jugoslaštenstvo »najveća hrvatska politička zabluda devetnaestog i dvadesetog stoljeća«. U tom pogovoru (a to radi i u tekstu svoje knjige) autor je upozorio na neke zadaće hrvatske povijesne znanosti kako bi nova istraživanja dala što istinitiju sliku položaja i razvoja Hrvatske.

Jarebov tekst nije kronika zbivanja u kojoj se rekonstruiraju svi politički događaji, već razglabanje o temeljnim povijesnim procesima i prosuđivanje učinka hrvatske politike. Autor raspravlja o političkom razvoju, kako je to u naslovu jasno navedeno, ostavljajući po strani ostale komponente povijesnog razvoja Hrvatske. U prvom planu su mu politika, političke ideje i programi, hrvatski političari kao planeri, kreatori i nositelji određenih koncepcija, te rezultati njihovih djelovanja. On istražuje osnovne odrednice hrvatske politike uz analiziranje stanja koja su uvjetovala određene političke poteze. Cijeli je tekst svojevrsna kombinacija analize i sinteze, pa takav način obrade raspravljane problematike predstavlja otklon od uobičajenih standarda. Autor mjestimično polemizira s drugim mišljenjima, za neka događanja navodi i više, ponekad vrlo različitih konstatacija, a sve s namjerom da se što više približi stvarnom zbivanju i povijesnoj istini. Zato je tekst opremljen brojnim bilješkama, nerijetko vrlo opširnima, s korisnim upozorenjima koja su od posebne vrijednosti za buduće istraživače.

Djelovanje političkih snaga u Hrvatskoj autor procjenjuje njihovim odnosom prema glavnom cilju hrvatske politike, a to je ostvarenje potpune nezavisnosti, odnosno uspostava i održanje suverene hrvatske države. Razmatrajući hrvatsku politiku na prijelomu 19. i 20. stoljeća i u prva dva desetljeća 20. stoljeća, autor zaključuje da se to razdoblje može nazvati »krizom pravaštva«, jer je pravaštvo u tom razdoblju postalo »glavnom hrvatskom političkom snagom ne samo u Banskoj Hrvatskoj, nego i u Dalmaciji, Istri, Bosni i Hercegovini« (15). No, raskol i podvajanja onemogućili su stvaranje jedne jake, jedinstvene pravaške stranke. Kako su na hrvatskoj političkoj sceni poslije 1918. dvije političke grupacije – H(R)SS pod vodstvom Stjepana Radića (poslije njegove smrti dr. Vladka Mačeka), te druga struja uobičajena u ustaškom pokretu – to je najviše prostora u knjizi i opredijeljeno za analizu i prosuđivanje njihova političkog djelovanja. Bitno obilježje Jarebova pristupa proučavanju hrvatske politike je prosudba rezultata te politike u dužem vremenskom trajanju. Upravo tako on pristupa i politici HSS-a i ustaškog pokreta. U njegovu tekstu nalazimo vrlo kritičke tonove, pa i smjele tvrdnje o toj politici, ali nerijetko i iskazan oprez upotrebom formulacije »čini se«, »možda«, »vjerojatno«, »izgleda«. Jer Jareb svoje procjene nastoji uvijek argumentirati čvrstim uporištem u dokumentima, odnosno u izvornoj građi. Dosta često upozorava na pomanjkanje izvora, koji su mu potrebni za rekonstrukciju zbivanja i njihovu prosudbu. To pomanjkanje osjeća jer daleko od domovine ne može ući u domaće arhive. Iz njegove procjene vrijednosti i značenja izvora u povijesnoj znanosti proizašla je i u tekstu često ponavljana preporuka za prikupljanje i čuvanje građe bez koje nema valjanoga historiografskog rada. Jareb neprestano potiče još živuće aktere novijih zbivanja da pišu svoje uspomene iz perspektive vremena u kojem su djelovali i radili. Pri tome ih podsjeća na njihov rodoljubni dug prema sadašnjoj mladoj hrvatskoj generaciji, kao i prema budućim hrvatskim naraštajima.

Međutim, Jareb u svojim preporukama ide i dalje. Ponirući u minula politička zbivanja na hrvatskom tlu s istančanim osjećajem za njihovu složenost, on upozorava i na probleme koji uopće nisu ili nisu dovoljno istraženi, kao i na one koje treba revalorizirati. To je druga bitna značajka Jarebova djela. Tragom njegovih naznaka može se izraditi povelik popis tema koje čekaju znanstvenu obradu i valorizaciju. Doduše, neke od tih tema domovinska je historiografija obrađivala u protekla tri i pol desetljeća od pojave Jarebove knjige. U domovini su se, uza sve ideološke pritiske (kojima se znatan dio povjesničara odupirao), ipak izvršila istraživanja, prikupljala građa i objavljivale rasprave i knjige s tematikom nove i najnovije povijesti. U tim su radovima obrađivani i neki problemi, na koje Jareb upozorava, o čemu je kasnije (poslije objavljivanja svog rada) saznao. Ovdje treba napomenuti da Jareb neprekidno pozorno prati domovinsku historiografiju sa zadivljujućom energijom i snalažljivošću u njezinom pribavljanju. No, njegova upozorenja na probleme hrvatske politike u 20. stoljeću svakako zaslužuju punu pozornost i o svakoj njegovoj sugestiji valja ozbiljno razmisliti kao orijentiru za buduće istraživačke projekte. Neke dosadašnje obrade i ocjene doista treba ponovno razmotriti, jer definitivni slom jugoslavenske državne zajednice nameće revalorizaciju i nove prosudbe.

Jareb je prvi hrvatski povjesničar koji je prikazao hrvatsku politiku u razdoblju Drugoga svjetskog rata. Uradio je to u ovoj knjizi petnaestak godina nakon završetka rata i sloma Nezavisne Države Hrvatske. On stavlja mnoge zamjerke ustaškoj vlasti i ističe pogrešne poteze, koji su manje više dolazili od glavnog nositelja vlasti – poglavnika dr. Ante Pavelića. Jer, Pavelić je u svojim rukama usredotočio cjelokupnu vlast, pa je sve političke i personalne odluke donosio osobno. Jareb je vrlo kritičan u procjenjivanju Pavelićeve politike, a posebno ističe njegov odnos prema srpskom pitanju. »Politika, koju je ustaški pokret, odnosno hrvatska državna vlada, provodio prema hrvatskim i bosanskim Srbima«, piše Jareb, bila je upravo sudbonosna za unutrašnji mir i opstanak države. Ta se politika ne može pokušati braniti s tezom, da su svi Srbi prvi počeli s ustankom i klanjem na hrvatskom teritoriju. »Logičan odgovor na takvu tezu bio bi, da je trebalo kazniti pobunjenike, a ne cijelu narodnu manjinu« (89). Jareb je potpuno na čistu s činjenicom da je u vrijeme ustaške vladavine u Hrvatskoj uveden ekstremni totalitaristički sustav. Unutarnju politiku NDH on naziva ne samo totalitarističkom, nego i »balkanskom«, naglašavajući da je ta politika izazivala živu i jalovu osudu. Tako navodi da je sam nadbiskup Stepinac u više navrata osuđivao politiku nepoštovanja ljudske osobe i ljudskog dostojanstva u svakom čovjeku. Jareb analizira i druge oblike ustaške politike kao što su organizacija vlasti, djelovanje Ministarstva unutarnjih poslova, mjere u hrvatskom gospodarstvu, organizacija vojske i podjela na domobranstvo i ustašku vojnici i dr. Rascepkanost snaga na vojnom i policijskom području uvelike je pomogla Paveliću, da može izigravati jedne protiv drugih (95). U svim tim razmatranjima najveću odgovornost vidi u osobi Pavelića. Jareb je nesumnjivo prvi trasirao put do utvrđivanja prave povijesne odgovornosti za zbivanja u Hrvatskoj u vrijeme Drugoga svjetskog rata. S obzirom na činjenicu da je to radio u izbjeglištvu bez uvida u bilo koji od domovinskih arhiva, on se u ovom dijelu knjige ponajviše oslanjao na spoznaje do kojih je osobno došao živeći u NDH, te na konzultiranje preživjelih ustaških dužnosnika i njihove priloge objavljivane u emigraciji (najčešće u *Hrvatskoj reviji* pod uredništvom prof. Vinka Nikolića), kao i na tisak iz vremena NDH do kojega je mogao doći. Mnogim događajima u NDH Jareb je bio svjedok, odnosno pratio ih je iz neposredne blizine studirajući i radeći kao omladinski novinar u Zagrebu, a sam je doživio i preživio bleiburšku katastrofu, koju ocjenjuje kao logičnu posljedicu Pavelićeve politike (116).

Uza sve zablude, pogreške i nesposobnost režima autor procjenjuje da je NDH »svijetla pojava u hrvatskoj povijesti« (123). Ona »ne može biti poistovjećena samo s Pavelićem i ustaškim režimom, nego se treba, u prvom redu, poistovjetiti s ogromnim brojem pripadnika hrvatskog naroda...« Njegov je zaključak da je hrvatska politika u vrijeme Drugoga svjetskog rata potpuno zakazala, a to se odnosi na ustaški pokret, kao i na HSS, stranku koja uopće nije bila spremna za slučaj rata.

Poslije završetka rata vodstva političkih narodnih snaga smjestila su se u emigraciji, dok su na domaćem hrvatskom terenu jedina politička snaga bili hrvatski komunisti. Jareb je u svojem tekstu (već 1959.!) procijenio da se komunizam na hrvatskom teritoriju pojavljuje »u ruhu srpskog imperijalizma«, a ulogu hrvatskih komunista u hrvatskom narodnom razvoju izjednačuje s ulogom hrvatskih mađarona 1868.–1918. godine. Stoga ih i označuje kao »neomađarone«. U ovom, posljednjem, poglavlju knjige Jareb nas upozna sa stanjem u hrvatskoj političkoj emigraciji poslije 1945. godine i tu saznajemo kako se obje hrvatske političke skupine nalaze u krizi. »HSS se još uvijek nije uspjela snaći, a ustaški pokret svakog dana gubi svoje pristalice« (131). U sažetom tekstu autor ocrta Mačekov koncept konfederacije, u koju bi bila uključena i hrvatska država, i Krnjevićevo izjašnjavanje za stvaranje samostalne hrvatske države izvan jugoslavenskih okvira. Za ustaški pokret navodi da se nalazi u neprekidnom raspadanju i identificira tri skupine, koje razvijaju svaka zasebnu aktivnost. Također utvrđuje da poslije Pavelićeve smrti (umro je potkraj prosinca 1959.) »nema nijedne osobe, koja bi mogla naslijediti njegov autoritet među njegovim pristašama« (133). Kako je Jareb već u prethodnom tekstu Jugoslavensku muslimansku organizaciju označio kao političku stranku hrvatskih muslimana, to u završnom razmatranju daje vrlo kratki osvrt i na tu stranku, čiji je predratni predsjednik

Džafer Kulenović bio potpredsjednik hrvatske državne vlade za NDH, a u izbjeglištvu nastavio suradnju s Pavelićem. Cijelo ovo poglavlje u vezi je s Mačekovom autobiografijom tek toliko što je Maček sam kratko zabilježio o svom emigrantskom djelovanju, dok se veći dio odnosi na ustašku emigraciju. To izlazi iz vremenskog okvira koji je naznačen u naslovu knjige. No, radi se o neophodnoj informaciji iz koje se dobiva odgovor na pitanje: što je bilo s predvodnicima hrvatske politike poslije njihove političke havarije 1945. godine? Jareb je te podatke marljivo prikupio i u sažetom pregledu ih uvrstio u svoj rad. Ti podaci postaju nezaobilazna osnova za izradu detaljnije obrade djelovanja hrvatske političke emigracije poslije 1945. godine.

Na kraju svoje knjige Jareb je dao vrlo opširnu bibliografiju za koju – unatoč njezinoj opširnosti – kaže da je samo prvi korak prema jednoj konačnoj bibliografiji hrvatske povijesti od 1895. do 1945. godine. Ta bibliografija zaprema punih trideset stranica. Njezina je posebna vrijednost što sadržava i članke i periodična izdanja objavljena od hrvatskih emigranata izvan zemlje, a to je literatura koja daje mnogo važnih podataka – posebno o razdoblju NDH i ustaškom pokretu – i ona se mora uzeti u obzir (dakako, s kritičkim pristupom) u budućim povijesnim obradama. Uostalom, to je već Jareb prvi i uradio.

Sve što je rečeno o Jarebovoj knjizi *Pola stoljeća hrvatske politike* navodi nas na zaključak da je bilo opravdano tu knjigu predložiti hrvatskoj javnosti u domovini. Premda je pisana prije tri i pol desetljeća, ona se upravo danas, u novim povijesnim okolnostima, iskazuje ne samo kao vrijedan prilog obradi najnovije hrvatske povijesti nego i kao orijentir u budućem njezinu proučavanju. S Jarebom se ne moramo u svemu složiti, možda ga ponegdje treba korigirati, naročito ako to traži nova izvorna građa, ali njegov se rad ne može nikako zaobići.

Hrvoje Matković

MILAN KRUHEK, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća, Institut za suvremenu povijest, Monografije i studije, Knjiga 1., Zagreb, 1995., 404 str.*

Sadašnji trenutak i stanje hrvatske historiografije stavili su u prvi plan obradu prešućivanih i nenačetih tema iz nedavne prošlosti. Za starija razdoblja, koja nisu od manjeg značenja ni interesa, izdavači trenutačno nude pretežito pretiske, inače vrijednih djela odličnih starih autora (Lopašić, Strohal, Laszowski, Horvat, Vidačić i dr.), što je svakako pohvalno, ali se time ne nadoknađuje nedostatak izvornih znanstvenih istraživanja suvremenih povjesničara. Vrlo su rijetke suvremene znanstvene monografije o razdoblju do 17. stoljeća, a za svaku nacionalnu historiografiju je važno ne zanemariti ni jedno razdoblje.

Knjiga dr. Milana Kruheka, koja uspješno popunjuje upravo ovu prazninu, ima kao opći predmet istraživanja mnogostruku problematiku utvrda Hrvatskoga kraljevstva prema Turskom carstvu: njihovu arhitektonsku tipologiju, topografiju razmještaja i ocjenu funkcionalnosti u obrambenom sustavu. Težište istraživanja je geo-strateška obrambena vrijednost hrvatskih utvrda uz granicu prema Turskoj, a posebno se analiziraju tri elementa: 1. graditeljska vrijednost utvrda, 2. obrambena snaga ovisna o kvaliteti projektiranja i izvedbe, 3. geostrateška vrijednost ovisna o položaju. Autor sustavno rekonstruira obrambenu linije utvrda u povijesnom kontinuitetu, a svaku utvrdu ujedno analizira i kao